

Toomas Asser, Tartu Ülikooli rektor

Austatud Riigikogu esimees, ministrid, linnapea, Jaan Tõnissoni järeltulijad, head külalised!

Olen tänulik võimaluse eest juhatada sisse konverents, mis on pühendatud Eesti ajaloo suurkujule Jaan Tõnissonile. See võimalus viis mind mitmete meenutuste ja artikliteni, millel on suur tähtsus ka Tartu Ülikooli jaoks. Et peagi algab meie rahvusülikooli suur juubeliaasta, on just tänasel päeval kohane rääkida Tõnissoni panusest eestikeelse ülikooli loomisel.

Siitsamast peahoonest üle tee asub Postimehe maja, kus ajalehetoimetus küll enam ei tegutse, kuid maja ees seisev Jaan Tõnissoni kuju tuletab meelde selle hoone ajalugu. Tõnissonist rääkides meenubki ilmselt paljudele esimesena just tema ajaleht, kuid teenimatult vähe on saanud tähelepanu tema roll Tartu Ülikooli ajaloos.

Jaan Tõnisson oli üks neist rahvusliku liikumise põlvkonda kuulunud akadeemilise taustaga meestest, kes tundis muret Tartus asuva ülikooli käekäigu pärast, sest eestlased ei olnud oma kodumaa ülikooli oodatud. Ometigi oli Rootsi kuningas ülikooli asutamisel soovinud, et siin omandaksid haridust ka talupojad. Tõnisson mõistis väga hästi, kui oluline on, et haritud eestlased tegeleksid kodumaal teadustööga, mis teenib meie enda ühiskonda ja rahvast. Ajal, mil iseseisvaks saanud Eestis tekkis võimalus avada oma rahvusülikool, oli Tõnisson peaminister. Ihalus oma, eestikeelse ülikooli järele oli niivõrd tugev, et Tõnisson ja tema aatekaaslased tegutsesid kindlameelselt eesmärgiga avada ülikool keset sõjamõllu, mitte jääda ootama paremaid aegu.

Karl Laagus, kes osales ülikooli sekretärina ja Peeter Põllu abilisena eesti ülikooli loomise eeltöös, viitab oma meenutustes Tõnissoni prohvetlikkusele: 14 aastat enne rahvusülikooli avamist oli Tõnisson vaielnud siinsamas aulas vene revolutsiooniliste üliõpilastega, pööranud impulsiivselt lauanurgale ja öelnud: „See on meie, aga mitte teie ülikool!“

1919. aasta 1. detsembril seisis Jaan Tõnisson peaministrina siin aulas kõnepuldis. Oli Tartu Eesti Ülikooli pidulik avaaktus.

Karl Laagus meenutab, kuidas Tõnisson astus pikkamisi ja väarikalt, nagu väike jumal, kateedril, avama esimest eesti ülikooli. Ta rääkis ilusas ja rikkas eesti keeles sütitavalt, et kätte on jõudnud aeg, mil, tsiteerin, „orjuse öö pimedusest tulev rahvas valgusele vastu läheb“. Tõnissoni kõne järel laulis kogu saal vaimustunult Eesti hümni. Karl Laaguse sõnul oli see „ülev silmapilk, tunnetelt sügav silmapilk, kus paljudel laud niiskused. See ei olnud tempereeritud teaduse esinemine. See oli rahva hingest tõusev hüüd, hüüd – õiguse järele elamiseks, arenemiseks ...“. (Foto sellest ülevast hetkest on muide ka tänavusel ülikooli jõulukaardil.)

Nii nagu sellest rusikaga lauale pöörutamisest 1905. aastal ja rahvusülikooli avaaktuse kõnest, õhkub Tõnissoni muudestki tegemistest kirge, teotahet ja vastutust, millest me tunneme

praeguse aja riigivalitsemises ehk puudustki. Tõsi, Tõnisson võis oma tuli hingelises ristata teinekord piigid ka oma parimate võitluskaaslastega. Nii läks ta ajaleheveergudel sõnasõtta lähima kaasteelise Henrik Koppeliga, kellest sai 1920. aastal Tartu Ülikooli esimene rektor ja kelle sünnist möödub nädala pärast 155 aastat. Kuigi need leheveergudel peetud arutelud olid mahlakad ja jõulised, olid nad kahtlemata läbi mõeldud. Polnud siis ju olemas praeguse aja tehnoloogiat, millega võib iga sõna pikemalt kaalumata avalikkuse ette paisata. Tasakaalukas Koppel mõistis, et ju siis on seda sõnasõda ajaleheveergudel vaja, et tuua korrast läinud oludesse selgust. Nii ta tõdeski Tõnissoni õiendamiste ja tõeutlemiste peale Postimehes vastates, et „armsad nad just ei ole, aga kui olema peab, olgu peale.“

Tõnissoni ja tema teekaaslaste tegudest ja sõnavõttudest võiks veel pikalt rääkida, kuid annan selle võimaluse teistele tänastele esinejatele. Lõpetan oma jutu tõdemusega, et püüame leida rohkem aega nende suurkujude meenutamiseks, kes pühendasid enda elu Eesti ühiskonna teenimisele. Nende seisukohad on väärtuslikud ka praegusel ajal ... või **eriti** praegusel ajal. Ärgem neid unustagem.